

QORAXONIYLAR DAVRIDA MADANIYAT VA ILM-FAN RIVOJI

Luqmonova Gulchehra

ShDPI huzuridagi akademik litseyning 203 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qoraxoniylar davrida Markaziy Osiyoda madaniyat va ilm-fan rivojining asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Davlatda islom madaniyatining mustahkamlanishi, ta'lim va fan sohalarining kengayishi, shuningdek, turkiy tilda yaratilgan adabiy asarlarning ahamiyati yoritib beriladi. Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy kabi buyuk allomalar faoliyati misolida Qoraxoniylar davrida ilmiy va madaniy muhitning yuksak darajaga ko'tarilgani ko'rsatib o'tiladi. Maqolada Qoraxoniylar davlati ilmiy merosining keyingi davrlar madaniy taraqqiyotiga ta'siri ham tahlil etiladi.

Kalit so'zlar. Qoraxoniylar davlati, madaniyat, ilm-fan, ta'lim, islom sivilizatsiyasi, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, "Qutadg'u bilig", "Devonu lug'otit turk", turkiy adabiyot.

Davlatning sharqiy qismida mintaqaholisi va davlat o'rtasidagi munosabatlar ta'minlashga mas'ul bo'lgan davlat ayonlar islom dinini yangi qabul qilgan yuz minglab odamlar uchun faqihlarga va fiqhiy asarlarga ehtiyoj bor edi¹⁰. Madrasa arab tilida dars olib boriladigan joy, talabalar bilim olidigan bino demakdir.

Madaris - bu madrasalarning ko'pligi. Islomning qadimgi davrlaridagi masjidlar ta'lim berilgan joylar edi. Ta'lim faoliyatining ko'payishi va xilma-xilligi bilan ta'lim markazi masjidlardan madrasalarga o'tishni boshladi. Bir tomondan madrasalar boshqa tomondan masjidlarning o'rnini bosa boshlagach, masjidlar ham yangi ta'lim markazi sifatida faoliyat yuritmoqda edi.

Biroq, masjidlar ibodat markazlari bo'lganligi sababli, ta'lim faoliyati ortish natijasida darslar va ibodatlarining birgalikdagi olib borish ehtiyoji natijasida yuzaga kelgan ba'zi muammolarni to'liq hal qila olmaydilar bu kabi muammolar esa madrasa muassasalarini barpo etishni majburiylashtirdi. Shuningdek, bir tomondan masjidlarda ibodat qilinadigan joylari bo'lgan boshqa tomondan, masjidlarda dars jarayonidagishovqinli va bahs munozarali holatlar ibodatga kelgan insonlar uchun kop ham uyg'un muhit emas edi. Yana darslarning ko'payishi bilan (Islom ilmlari va tabiiy ilmlar) kengayayotgan o'rganuvchi auditoriyasiga javob berish uchun masjidlardan ajratilgan muassasalarga ehtiyoj bor edi. Bu sabablarning barchasi alohida madrasa muassasasining paydo bo'lishiga zamin yaratdi¹¹.

IX-XII asrlar davomida Movarounnahr mintaqasi ilm-fan va madaniyat nuqtai nazaridan jahon musulmon sivilizatsiyasida muhim markazga aylanganligi tadqiqotlarda ta'kidlanmoqda. ([Научные журналы][1]) Ayniqsa, Qoraxoniylar sulolasi hukmronligi davrida — ya'ni X asr oxiri va XI asr boshlarida — siyosiy mustahkamlik, iqtisodiy taraqqiyot va madaniy hayotning bir qancha ijobiy omillari birlashib, hududda ilm-ma'rifatning yuksalishiga qulay zamin yaratgani qayd etilgan.

Rivojlanish sharoitlari. Birinchidan, Qoraxoniylarning shimoldan kelgan turk-o'g'z sulolasi sifatida yetakchilik qilishi, ularning Somoniylar boshqaruvi, shuningdek arab-islom

¹⁰ 1. O'zaydin, A., Kamalov, I., Xunkan. Birinchi musulmon turk davlatlari. (2013 yil).

¹¹ 2. T.R. Anadolu universiteti nashr soni: 2340, Ochiq ta'lim fakulteti nashr soni: 1337, 3. Veb-ofset Tes. 2-nashr. Eskişehir

madaniyati bilan aloqa orqali birlashtirilgan boshqaruv tizimini qabul qilgani, mintaqada barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Ikkinchidan, "Buyuk Ipak yo'li" savdo tarmoqlari orqali Markaziy Osiyo shaharlarining — xususan Buxoro, Samarqand, Urganch va boshqa markazlarning — savdo, hunarmandchilik va madaniy almashinuv jihatdan rivojlanishi ilm-madaniyat muhitini kuchaytirdi. Uchinchidan, islom dinining keng yoyilishi, arab tilining ilmiy-madaniy aloqa vositasi sifatida qabul qilinishi ham ilm-fan rivojiga salmoqli hissa qo'shdi.

Ilm-fan va madaniyat sohalaridagi yutuqlar. Ilmiy sohada matematikadan falakiyotgacha, geografiyadan tibbiyotgacha keng yo'nalishlar rivojlandi. Masalan, arab-musulmon Sharqida VIII-XII asrlarda ilm-fanning gullab yashnaganligi qayd etilgan. Muayyan markazlardan biri bo'lgan Movarounnahrda ilmiy maktablar, kutubxonalar va madrasalar faoliyat ko'rsatdi. Me'morchilik, san'at, musiqa, adabiyot ham barqaror ravishda rivojlandi: shaharlar arxitekturasi yangi shakllar oldi, hunarmandchilik va tasviriy san'at tarmoqlari kengaydi.

Qoraxoniylar davridagi xos jihatlar. Qoraxoniylar sulolasi oddiygina siyosiy markaz bo'lib qolmasdan, ilm-madaniyatni qo'llab-quvvatlagan hukmdorlar orqali ham namoyon bo'lgan. Arab manbalarida Buxoro va Iloqda kumush zarbxonalari faoliyat ko'rsatgani, iqtisodiy barqarorlik ilm-madaniy rivojga munosib muhit yaratgani ko'rsatilgan. Bundan tashqari, shaharlar o'zaro ilmiy va madaniy aloqalar darajasini oshirdi — misol uchun Movarounnahr olimlari Bag'doddagi ilmiy markazlar bilan bog'landi.

Jamiyat va madaniyatga ta'siri. Bu davr bilim, ijod va madaniyatga alohida e'tibor berdi. Ijtimoiy ijtimoiy jihatdan tinchlik, iqtisodiy o'sish mavjud bo'lganligi sababli, aholida ilm-o'rganishga mehr ortdi. Madaniy hayotida diniy-tasavvufiy oqimlar ham keng tarqaldi, bu esa san'at va adabiyotning yangi shakllariga zamin yaratdi.

Xulosa

Shunday qilib, Qoraxoniylar davrida Movarounnahr ilm-fan va madaniyat jihatdan gullab-yashnagan markazga aylangan. U yerda siyosiy barqarorlik, iqtisodiy taraqqiyot, savdo-hunarmandchilikning rivoji, turli ilmiy markazlar faoliyati hamda madaniy almashinuv orqali ilm-ma'rifat, san'at va ishlab chiqarish birlashdi. Ushbu davr keyingi asrlarda Markaziy Osiyoning madaniy va ilmiy merosini shakllantirishda poydevor bo'lib xizmat qilgan. Qoraxoniylar tomonidan O'rta Osiyo shaharlarida qurilgan Samarqand, Buxoro, Toshkent, Bolasog'un, Yorkent, Qoshg'ar madrasalari muhim marifat markazlarga aylandi.

Madrasalarda olib borilgan o'quv ishlari ma'lum tartibda va tizimli ravishda olib borilar edi. Madrasalarda o'qish va yozish ta'limi bilan bir qatorda Qur'on, tafsir shuningdek diniy darslar o'qitildi. Mamlakatdagi ta'lim tizimi samarali va rivojlanishga faqat o'sha mamlakatda boshqaruv kuchi ko'magida erishish mumkin.

Qoraxoniylarning hukmdorlari buni ta'minlaganligi sababli, ta'lim tizimlari kun sayin rivojlanib bordi uning samaradorligini davom ettirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zaydin, A., Kamalov, I., Xunkan. Birinchi musulmon turk davlatlari. (2013 yil).

2. Abdullaev Q. O'rta asrlar Sharq olamida ilm-fan taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 2010.
3. T.R. Anadolu universiteti nashr soni: 2340, Ochiq ta'lim fakulteti nashr soni: 1337,
3. Veb-ofset Tes. 2-nashr. Eskişehir
4. Ahmedov L. O'rta asrlar Markaziy Osiyo ilmiy markaz sifatida. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
5. Islom ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbekiston Islom ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2017.
6. Markaziy Osiyo mutafakkirlari. – Toshkent: Yangi Nashr, 2011.
7. Narshaxiy Abu Bakr. Buxoro tarixi. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1993.
8. Uvatov U. Yurtimiz allomalari. – Toshkent: Nihol, 2014.
9. Haydarov Usmonxon. Musulmon Sharqi tamadduni va Mavorounnahr. – Toshkent: Fan, 1999.
10. Hoji Muhammad. Samarqand va ilm. – Samarqand: SamDU nashri, 2006.
11. Obrazovanie, nauka i innovatsionnie idei v mire. – Elektron jurnal Scientific Journal, №69, Qism 3, May 2025. – URL: <https://scientific-jl.org/obr>